

ΙΣΤΟΡΙΑΙ ΚΑΙ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ ΕΡΑΝΙΣΘΕΝΤΑ ΥΠΟ ΤΩΝ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΝΤΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ*

ΥΠΟ

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΟΡΥΤΣΑΣ

Πρέπει να ομολογήσωμεν, ότι τὸ ζήτημα τοῦ παραδείσου, ὅπερ πολὺ θὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς καὶ εἰς δύο ἕτερα κεφάλαια, δὲν λύεται τελείως καὶ ἐὰν ἐπισωρεύσωμεν ὅλας τὰς μαρτυρίας τῶν πατέρων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν συγγραφέων, «δεῖ γάρ, οἶμαι, τῶν περὶ τὸν ἄνθρωπον ἀπάντων τῶν τε προγεγενῆσθαι πιστευομένων καὶ τῶν ἐσύστερον ἐκβήσεσθαι προσδοκωμένων καὶ τῶν νῦν θεωρουμένων μηδὲν παραλιπεῖν ἀνεξέταστον» κατὰ τὸν Νύσσης Γρηγόριον (Περὶ κατηγουμένου ἀνθρώπου), ἀλλὰ ποιούμεθα τὴν πρώτην ἀπόπειραν, συνοπτικῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ νὰ ἀποδείξωμεν, ὅτι διττὸν παραδέχεται ἐν γένει ἡ ἐκκλησία μας τὸν Παράδεισον, αἰσθητὸν καὶ νοητὸν, ἐπίγειον καὶ οὐράνιον. Ἐν κώδικι I 42 τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ 15' αἰῶνος, τρισέλιδον κείμενον ἐπιγράφεται περὶ παραδείσου. Ἄλλ' αἱ πρῶται μόνον σειραὶ ἀναφέρονται εἰς τὸν παράδεισον. «Ὁ παράδεισος αἰσθητός ἐστι καὶ νοητός. αἰσθητός μὲν κατὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰς ὁπώρας, νοητός δὲ κατὰ τὴν αὐτοῦ ἀθανασίαν. Οὐκ ἔστιν ἐκεῖ μεταλλαγὴ καιρῶν, καύματός τε καὶ ψύχους, οὐδὲ ὄμβρου ῥεῖθρον ἕξ οὐρανόθεν, οὐ διαδέχεται τὴν ἡμέραν νύξ. Ἄλλα πάντοτε λάμπουσιν αἱ τοῦ Θεοῦ ἀκτίνες ἐκεῖ, ὀλόφωτος τόπος, ὀλόλαμπος, ὄλως εὐωδία καὶ τερπνότης ἀθάνατος. Κρατεῖ δὲ ἡ θύρα τοῦ Παραδείσου εἴκοσι μιλίων διάστημα. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ παραδείσου. Λέγεται δὲ παράδεισος καὶ ἡ ἐπουράνιος Ἱερουσαλήμ. Ὁ τίμιος παράδεισος λέγεται καὶ αἱ τοῦ Θεοῦ φωταγωγικαὶ ἐντολαί. Λέγεται δὲ ὁ παράδεισος παρ' Ἑλλήνων Ἡλύσιον πεδίον»¹ (περὶ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ ἐφεξῆς ὁ λόγος). Ὁ μακάριος Παῦλος ἔχων ἑμ' ἑφ' ἑαυτῷ, ὅτι ὡς ὄντα πεπερασμένα ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ μόνον ἀμυδρῶς δυνάμεθα τὰ οὐράνια νὰ κατανοήσωμεν, διετύπωσεν ὧδε θαυμασιῶς τὴν ἑαυτοῦ γνώμην εἰπὼν : «ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται· βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθη». καὶ ἐπιφέρει : «νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη» Α Κορ. ιγ', 10-13. Τὴν θεμελιώδη ταύτην δόξαν καὶ τὸ φρόνημα τῶν Ὁρθοδόξων καλῶς διετύπωσεν

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 503 τοῦ ΚΑ' τόμου.

1. Ἀγιορειτ. βιβλιοθήκη, ἔτ. Δ', 1948 ὑπὸ Γέω. Παντελ. Λαυριώτου, σ. 75.

ὁ πολλὰ τοιαῦτα προβλήματα εἰς τὸ κοινόχρηστον αὐτοῦ βιβλίον διασαφήςας ἐπίσκοπος Καμπανίας Θεόφιλος, ἐκ τῶν ἐκλεκτῶν ὁμιλητῶν τοῦ Εὐγενίου ἐν Ἐθῶν, γράφων καὶ ἀποφαινόμενος διὰ βραχέων, ἀλλὰ μεστῶν λόγων ὤδει: «Πολλοὶ θεῖοι πατέρες εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν δικαίων πρὸ τῆς Δευτέρας τοῦ Χριστοῦ Παρουσίας πηγαίνουν καὶ αὐλίζονται εἰς αὐτὸν τὸν Παράδεισον (περιέγραψε τὸν ἐπίγειον τῆς ἀγ. Γραφῆς)· διότι πάντοτε μένει μετὴν ἰδίαν ἐκείνην ὠραιότητα καὶ χάριν, ἣν ἐξ ἀρχῆς εἶχεν· καὶ τοῦτο τὸ συμπεραίνουν ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὃν εἶπε τῷ ληστῇ, «Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ». Οὕτω ψάλλει καὶ ὁ μελοποιὸς Κοσμάς: «Μία ὑπῆρχεν ἡ ἐν τῷ ἄδῃ ἀχώριστος καὶ ἐν τῇ ζωῇ θεότης Χριστοῦ». Καὶ ὁ θεῖος Δαμασκηνός: «Ἐν τάφῳ μὲν σωματικῶς, ἐν ἄδου δὲ μετὰ ψυχῆς ὡς Θεός, ἐν παραδείσῳ δὲ μετὰ ληστοῦ καὶ ἐν θρόνῳ ὑπῆρχες, Χριστέ, μετὰ Πατρὸς καὶ Πνεύματος, πάντα πληρῶν ὁ ἀπερίγραπτος»¹. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν, τὸ κύριον φρόνημα τῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὴν παραδεδωμένην κατὰ γράμμα ἐρμηνείαν τῆς Γραφῆς, ὅπερ ἐκθέτων ἀνωτέρω ὁ Κεδρηνός «ὅ καὶ ἡμεῖς πεπιθόμεθα, γράφει, καὶ οὐ χρὴ ζητεῖν περαιτέρω τὰ τῇ θεοπνεύστῳ γραφῇ ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος σεσηγημένα, ἵνα μὴ ἀντὶ κέρδους μικροῦ μεγάλην ἐπισπασώμεθα ζημίαν». Οἱ μὴ τῷ χρυσῷ τούτῳ στοιχοῦντες κανόνι καὶ τὰ ἀσυμβίβαστα κατ' ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν θέλοντες νὰ συμβιβάσῃσι θεῖοι καὶ οὗτοι πατέρες ἢ ὑποχωροῦσι εἰς τὴν ἀδυναμίαν τῆς νοήσεως ἡμῶν καὶ ἐῶσιν ἡμᾶς ἐλευθέρους νὰ ἔχωμεν ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν γνώμην (Μ. Βασίλειος) ἢ δογματίζουσι «ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ αἰσθητὸς αὐτὸς παράδεισος καὶ ἄλλος ὁ νοητὸς, καὶ ὅτι εἰς τὸν νοητὸν ἐκατοίκησεν ἡ ψυχὴ τοῦ ληστοῦ, διότι ὁ αἰσθητὸς τόπος δὲν τρέφει νοητῶς τὴν νοερὰν οὐσίαν καὶ ὑπὲρ αἰσθησιν δηλ. τὴν ψυχὴν»². Τοῦτο δὲ ψάλλει ἄλλου ἐκκλησ. ποιητοῦ ἡ καλλιέπεια: «Τὸν ἐν τῷ Σταυρῷ ληστὴν ἐπιγόνοντα σε Θεὸν κληρονόμον εἰργάσω νοητοῦ παραδείσου». Οὗτος δὲ ὁ νοητὸς παράδεισος τίς ἄλλος εἶναι, παρὰ ἢ οὐράνιος κατοικία, ἢ ἄνω Ἱερουσαλήμ; καὶ ἀναφέρει τὰ τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας εἰς Ἰωάννην· «αἱ γὰρ τῶν δικαίων ψυχαὶ τῶν ἐπιγείων ἀπαίρουσαι πρὸς τὴν ἄνω μεθαρμόζονται πόλιν, τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλήμ, τὴν τῶν πρωτοτόκων ἐκκλησίαν, ἣτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν κατὰ τὴν τοῦ Παύλου φωνήν». παρενείρων δὲ ὁ Θεόφιλος τὸ

1. Ταμεῖον Ὁρθοδοξίας διαλαμβάνον συνοπτικῶς περὶ Θεοῦ περὶ πίστεως, περὶ ...τῶν ἑπτὰ μυστηρίων, τῶν δέκα ἐντολῶν καὶ τῶν χρησιμωτέρων τῆς ἐκκλησίας ἐθιμοτυχιῶν καὶ ἄλλων χρεωδεστέρων ὁδηγιῶν... ἔκδ. τρίτη ὑπὸ Εὐαγγ. Μισαηλίδου. Κηπολις 1869, τόμ. Β', σ. 106.

2. Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ κλεινοῦ διδασκάλου του, ὅστις μεγάλως ἐξετίμα τὸν Θεόφιλον καὶ προσφωνεῖ τὸ Περὶ παλιρροῶν «τῷ θεοφιλεστάτῳ, σεβασμιωτάτῳ, ἔλλογμωτάτῳ ἐπισκόπῳ Καμπανίας, κυρίῳ μοι κυρίῳ Θεοφίλῳ... ὁ εὐπειθῆς καὶ ὑπήκοος υἱὸς ἐν Χριστῷ καὶ δοῦλος Ε. Ἱερ. Β.» (παρ' Αἰνιᾶν Α', σ. 13).

«δικαίων ψυχαὶ ἐν χειρὶ Θεοῦ» διχογνωμεῖ καὶ αὐτὸς γράφων: «καὶ μ' ὄλον, ὅτι δὲν ἔγινεν ἡ κοινὴ ἀπόφασις νὰ ἀπολαύσουν τὸ τέλειον καὶ ἀνέκφραστον τῆς μακαριότητος, καθὼς καὶ αἱ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν κρατοῦνται ἐν τόπῳ σκοτεινῷ, καίτοι μὴ καταδικασθεῖσαι ἔτι τὴν τελείαν ἐκείνην καταδίκην καὶ τὴν αἰώνιον κόλασιν...». Αἴρει δὲ ὁπωσοῦν τὴν διχογνωμίαν ἐπισφραγίζων τὸ κεφάλαιον διὰ τῶν ἐξῆς: «Ὁ θεῖος Ἄνδρέας Κρήτης ὡς βέβαιον στοχάζεται τοῦτο, ὅτι ὅλαι αἱ ψυχαὶ τῶν ἀποθανόντων διαβαίνουν ἀπὸ τὸν ἄδην, καὶ αἱ τῶν δικαίων βλέπουσαι τὰ τρόπαια καὶ τὰ ἄλλα σημεῖα ἅτινα ὁ Χριστὸς καταπατήσας τὸν ἄδην ἄφησε, μετατοπίζουσι (νοερώς) καὶ ἔρχονται εἰς τόπους φωτεινοὺς καὶ πρέποντας εἰς τὴν κατάστασιν τῶν τοιούτων ψυχῶν, «ὡς ἐπισκοπεῖ ὁ Θεὸς καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ διὰ παντὸς βλέπουσι»¹, αἱ δὲ ψυχαὶ τῶν ἁμαρτωλῶν κρατοῦνται φεῦ! ἐκεῖ εἰς τὸν ἄδην... κάθε μία εἰς ἀρμόδιον τόπον κατὰ τὴν ἁμαρτίαν τῆς» (αὐτ. σ. 106 - 107) Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ λύσῃ τὰς ἐπὶ τοῦ δυσκόλου τούτου θέματος ἀπορίας πρέπει νὰ διεξέλθῃ τὴν διατριβὴν τοῦ Δυοβουνιώτου, ὅστις ἐν ὀλίγοις λέγει πολλὰ καὶ ἀνατρέπει σχεδὸν πάσας τὰς τῶν Γερμανῶν ἔρεσχελίας. Αἰωνία του ἡ μνήμη! εἰργάσθη συστηματικῶς καὶ ἐκοπίασε πολὺ διὰ τὸ θέμα τοῦτο, ὅπερ εἶχε καταστήσει, ὡς φαίνεται, βίωσιν, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῶν λεγομένων του: «Ὅπως ποτὲ ὁ Μωσῆς ἀπὸ τοῦ ὄρους ἠδυνήθη νὰ λάβῃ ἰδέαν τινὰ τῆς ἐπηγγελμένης γῆς, προσπαθήσωμεν καὶ ἡμεῖς στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἀγ. Γραφῆς καὶ τῆς Παραδόσεως νὰ σχηματίσωμεν ἀμυδρὰν τινὰ εἰκόνα τῆς μελλούσης ζωῆς. Εἶθε αἱ προσπάθειαι αὗται νὰ ἐπαναλαμβάνονται συχνὰ καὶ ὁσάκις ἐπαναλαμβάνονται ἡ εἰκὼν τῆς μελλούσης ζωῆς νὰ στηρίξῃ εἰς τὸν ἐπὶ γῆς ἀγῶνα, οὐτινος στέφανος εἶναι ἡ μέλλουσα ζωὴ. Τῷ ἀναγνώστῃ». Ἐπιθι καὶ τὴν ὁμιλίαν τοῦ ἀγιωτάτου Γρηγορίου Παλαμᾶ. «Ὅτι ἀπὸ τῶν ἐνταῦθα λαμβάνει τὴν ἀρχὴν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ αἰωνία ζωὴ» (Migne 150, στ. 807). Ὁ Μ. Βασίλειος (νομίζω) ἐρμηνεύων τὸ «ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος ἐκεῖ ἐκαθήσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν ἐν τῷ μνησθῆναι ἡμᾶς τὴν Σιών» (Ψαλμ. 136) γράφει: «Ἡμεῖς ἐγεύθημεν ἀνωτέρων, «ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη», τροφῆς αἰωνίας καὶ ἐπουρανίας δόξης. Λοιπὸν τὰ τοῦ κόσμου τούτου τερπνὰ οὐ μεγάλα τοῖς τὰ ἄνω φρονοῦσι καὶ ποθοῦσιν». Καὶ ἡμεῖς λέγομεν καρδία προσηλωμένη εἰς τὸν Οὐρανὸν εἶναι βεβαία τῆς ἀρετῆς ἀπόδειξις καὶ ἀνακάλυψις σωτηριώδους ἐν τῇ ψυχῇ χάριτος, σημεῖον ἀλάνθαστον τοῦ ἔξα-

1. Εἰς τὴν καθημερινὴν περὶ τῶν κεκοιμημένων εὐχὴν λέγομεν: «καὶ κατασκήνωσον αὐτοὺς ἐν τόποις φωτεινοῖς, ἐν τόποις χλοεροῖς, ἐν τόποις ἀναψύξεως, ἐνθα ἀπέδρα πάσα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός, ὅπου ἡ ἐπισκοπὴ τοῦ προσώπου σου εὐφραίνει πάντας τοὺς ἀπ' αἰῶνας ἀγίους σου» Ἐρολόγιον τὸ μέγα, ἔκδοσις τρίτη Βενετία 1882, σ. 21.

γιασμοῦ, ὡς ὁ Χριστὸς εἶπεν: «ὄπου ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται». Οὐράνιος νοῦς εἶναι ἡ ἀληθεστάτη ὁδὸς εἰς εὐχάριστον ζωὴν. Καρδία οὐρανοβάμων εἶναι τὸ κάλλιστον προφυλακτικὸν μέσον ἐναντίον τῶν πρὸς τὴν ἁμαρτίαν πειρασμῶν. Αὕτη ἀπαντᾷ εἰς τὸν πειράζοντα ὡς ὁ Νεεμίας: ἔργον μέγα κάμνω καὶ δὲν δύναμαι νὰ καταβῶ. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος δραματίζεται τὴν αἰωνίαν αὐτοῦ ἀνάπαυσιν, ἔχει θελκτικωτέρας ἀσχολίας καὶ ἀπολαύσεις. Ἡ γῆ εἶναι ὁ τόπος, ὅπου ἐξαπλοῖ τὰ δίκτυα ὁ Σατανᾶς. Ὅστις ἀφήκε τὴν γῆν καὶ περιπολεῖ εἰς τὸν οὐρανόν, ἀποφεύγει τὸ δόλωμα τῆς ἁμαρτίας. Ἐὰν τὸ μέσον νὰ καταστῆ τις σοφός, εἶναι ἡ μετὰ σοφῶν συνομιλία, πολὺ πλεόν μετὸν Θεόν. Ὅταν αἰσθανθῆς τὴν γλυκυτάτην γεῦσιν τοῦ Οὐρανοῦ δὲν θὰ ἐγκαταλείψῃς αὐτὴν τόσον εὐκόλως καὶ θὰ λέγῃς μετὰ τοῦ προφητάνακτος «ἐξελεξάμην παραρριπτεῖσθαι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ μᾶλλον ἢ οἰκεῖν ἐν σκηνώμασιν ἁμαρτωλῶν». Ὁ Νύσσης Γρηγόριος τὸν ΜΑ' ἐρμηνεύων ψαλμὸν λέγει: «Ὁ τὴν διάνοιαν ὑψηλὸς τῷ ἔποπτικῷ τε καὶ διορατικῷ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμῷ, ὡς παρὸν κατανοήσας τὸ δι' ἐλπίδος τοῖς ἀγαθοῖς ἀποκείμενον, καὶ παρελθὼν τῇ ψυχῇ πᾶν τὸ φαινόμενον, ἐντὸς τῶν οὐρανίων ἀδύτων παραδὸς καθάπτεται... τὸ μὲν οὐράνιον θαυμαστῶς μεγαλύνων... τὸ δὲ ἐπὶ γῆς τοῖς τῶν ἀνοήτων ὀφθαλμοῖς σπουδαζόμενον καταφρονῶν...». Ἐκμηδενίζονται ὄλαι αἱ θλίψεις ἡμῶν, ὅταν ἔχωμεν τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἡδονὴν τῆς θεωρίας τοῦ παραδείσου. Ἀναβίβασον τὴν καρδίαν εἰς τὰ οὐράνια ὕψη, δεῖξον αὐτῇ τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν δόξαν αὐτῆς καὶ εἰπέ: ὄλα ταῦτα ὁ Κύριος θέλει δώσει σοι, ἐὰν πιστεύῃς καὶ λατρεύῃς αὐτόν. «Ὁ πατήρ σου ἠὲ δόκησε δοῦναί σοι τὴν βασιλείαν» (Λουκ. ιβ' 32). Εἶναι ἡ βασιλεία, ἣν ζητοῦμεν καθεκάστην «ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου». Βλέπεις τὴν ἐκκλησιαστικὴν ταύτην δόξαν, ἥτις ἀκτινοβολεῖ ὑπεράνω σου; Ὅλα ταῦτα εἶναι κληρονομία σου πατρικῆ. Ὁ στέφανος αὐτὸς ἀνήκει εἰς σέ. Αἱ ἡδοναὶ τοῦ ὑπερλάμπρου τούτου τόπου, ὄλα εἶναι ἰδικά σου, διότι εἶσαι τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ Χριστὸς εἶναι ἰδικός σου. Ὅταν ἐνωθῆς μετ' αὐτοῦ, θέλεις λάβει ὄλα ταῦτα ὁμοῦ μετ' αὐτόν. Λοιπὸν μετάθεσ τὴν καρδίαν σου εἰς αὐτὴν τὴν ὑπερουράνιον πατρίδα σου, εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, δεῖξον αὐτῇ τοὺς τερπνοὺς λόφους, καὶ τὰς καρποφόρους κοιλάδας, δεῖξον αὐτῇ τοὺς θαυμασίους βότρυς, οὓς ἔδρεψας, ἵνα πείσῃς αὐτήν, ὅτι μακαρία ἡ γῆ, ρέουσα ἀνώτερόν τι ἀπὸ μέλι καὶ γάλα. Εἴσελθε εἰς τὰς πύλας τῆς ἁγίας Σιών, τῆς οὐρανοῦ πόλεως, περιδιάβαζε εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς νέας Ἱερουσαλήμ, κύκλωσον τὴν Σιών καὶ περιέλθε αὐτήν, περιεργάσθητι τὰ παλάτια αὐτῆς. ἀρίθμησον τοὺς πύργους καὶ θαύμασον τὰ περιτειχίσματα αὐτῆς, καὶ ἐρμήνευσον εἰς τὴν ψυχὴν σου τὰ κάλλη αὐτῶν (Ψαλμ. μη', 12-13).

Κατὰ τὸν Δουβουνιώτην ἐν τῷ Ἁδῆ ὑπάρχουσι δύο μέρη, ὁ τόπος τῆς παρακλήσεως (διὰ τοὺς ἀγαθοὺς) καὶ ὁ τόπος τῆς ὀδύνης (διὰ τοὺς κακοὺς).

Χωρίζονται διὰ μεγάλου χάσματος — «δὲν εἶναι χάσμα ὡς τὰ παρ' ἡμῖν, διότι δι' ἄσωμάτους ψυχὰς δυσκόλως δύναται τοιοῦτόν τι χάσμα νὰ εἶναι ἐμπόδιον συγκοινωνίας». Τὸ α' μέρος φέρει τὰ ὀνόματα κόλπος τοῦ Ἀβραὰμ καὶ παράδεισος. «Ὁ παράδεισος δὲ οὕτως ἀνήκει εἰς τὸν Ἄδην» (Λουκ. κγ', 43) ὅπου ὁ Χριστὸς μετὰ τὴν ἀνάστασιν μὴ ἀναβὰς πρὸς τὸν Πατέρα κατήλθεν εἰς τὸν Ἄδην (Α' Πέτρο. γ', 19) «ἔπεται, ὅτι ὁ ληστής, ὅστις ἔπρεπε μετ' αὐτοῦ νὰ εἶναι ἐν τῷ παραδείσῳ, θὰ ἦτο ἐν τῷ Ἄδην καὶ ἄρα ὁ παράδεισος κεῖται ἐν τῷ Ἄδην» (αὐτ. κατωτ. σ. 68-69). Ἐπειτα ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «ἄνω παραδείσου, ὅστις ἀνήκει εἰς τὸν μετὰ τὴν ἀνάστασιν χρόνον». Ὀνομάζεται καὶ οὐρανός, οὐρανία Ἱερουσαλήμ καὶ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, «ἅτινα πρέπει νὰ διακριθῶσιν ἀπὸ τὴν οὐράνιον ἔδραν τοῦ Θεοῦ, ὅπου οὐδεὶς ἔρχεται» (βλ. τὰ σχετικὰ χωρία ὡς καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ β' μέρους, τοῦ Ἄδου)¹. Ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ τόπος τῶν μετὰ θάνατον ψυχῶν εἶναι ὁ Ἄδης (Scheol), ὅστις κεῖται, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι, ὑποκάτω τῆς γῆς, ὅθεν καὶ αἱ φράσεις ἐπ' αὐτοῦ κατέρχεσθαι καὶ ἀνέρχεσθαι· καὶ εἶναι ὁ κοινὸς τόπος δι' ὄλους καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς προφήτας καὶ τὸν Ἀβραὰμ ἔτι. Ὁ παράδεισος εἶναι τόπος πλεόν ἀπολεσθείσης μακαριότητος καὶ ὡς τοιοῦτος παρ' Ἡσαΐα νά, 3 «καὶ σὲ νῦν παρακαλέσω Σιών καὶ παρεκάλεσα (= παρηγόρησα) πάντα τὰ ἔρημα αὐτῆς καὶ θήσω τὰ ἔρημα αὐτῆς ὡς παράδεισον καὶ τὰς πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ὡς παράδεισον Κυρίου, εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα εὐρήσουσιν ἐν αὐτῇ, ἕξομολόγησιν καὶ φωνὴν αἰνέσεως». Ἰωήλ β', 3 «ὡς παράδεισος τρυφῆς ἢ γῆ πρὸ προσώπου αὐτοῦ». Ὁ Ἰεζεκιὴλ περιγράφων τὰ κάλλη παραδείσου, ἵνα παραστήσῃ τὴν δόξαν καὶ λαμπρότητα τῶν βασιλέων τῆς Ἀσσυρίας ἐπιφέρει ἐν κεφ. λα' 8 «καὶ κυπάρισσοι τοιαῦται ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ καὶ αἱ πίτνες οὐχ' ὅμοιαι καὶ ἐλάται οὐκ ἐγένοντο ὅμοιαι τοῖς κλάδοις αὐτοῦ. πᾶν ξύλον ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 69-70. Σημ. 2. Κατὰ ταῦτα ἡ γνώμη τοῦ Rinck (σ. 112), ὅτι ὁ παράδεισος κεῖται ἐν τῷ οὐρανῷ, εἶναι ἄτοπος. Οἱ Ὁ' πρῶτοι μετεχειρίσθησαν πρὸς μετάφρασιν τοῦ «κῆπος τῆς Ἐδέμ» τὴν λ. παράδεισος, ἥτις ἐδήλου παρ' αὐτοῖς καὶ τὴν εὐτυχήν κατάστασιν τῶν προπατόρων πρὸ τῆς πτώσεως, ἔπειτα ἐγένετο χρῆσις τῆς λ. πρὸς δηλωσιν τῆς μακαριότητος τῆς ἀποκτηθείσης διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ Χριστοῦ, χωρὶς νὰ δηλωθῇ καὶ τὸ ποῦ ὑπάρχει ἡ μακαριότης αὕτη... ἐννοεῖται δὲ ὅτι, ἀφ' οὗ ὁ Ἄδης ἐπεκτείνεται μέχρι τοῦ οὐρανοῦ, ὁ παράδεισος δύναται κάλλιστα νὰ εἶναι ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ νὰ ἀνήκῃ συγχρόνως εἰς τὸν Ἄδην. Ταῦτα κατὰ τὸν Δουβουνιώτην. Ἐν τούτοις μόνον εἰς δύο χωρία τῆς Γενέσεως β', 8-15 καὶ γ' 10 εὐρίσκεται ἡ λ. ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ κήπου τῆς Ἐδέμ· εἰς ὅλα τὰ ἄλλα Ἀριθ. κδ', 5. Ἄσμ. ἄσμ. 8', 13. Σειράχ κδ', 30-31. Ἰεζ. κη', 12-13. Β' Παραλ. λγ', 20 *ἐνταῦθα καὶ ἐν ἄλλοις τισὶ χωρίοις σημαίνει κῆπον ἀπλῶς*, ἢν σημασίαν εἶχε καὶ παρὰ Πέρσαις, ὅθεν ἐλήφθη ἡ λ. πρὸς Ξεν. Οἶκον. IV, 13 «Ἐπιμελεῖται τούτων, ὅπως κῆποι τε ἔσονται, οἱ παράδεισοι καλοῖμενοι, πάντων καλῶν τε καὶ ἀγαθῶν μεστοί, ὅποσα γῆ φύειν ἐθέλει». Κύρ. παιδ. I, 3, 12. Ἄναβ. I, 2, 7.

οὐχ' ὁμοιώθη αὐτῷ ἐν τῷ κάλλει αὐτοῦ διὰ τὸ πλῆθος τῶν κλάδων αὐτοῦ καὶ ἐξήλωσαν αὐτὸν τὰ ξύλα τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς τοῦ Θεοῦ». Ἄλλ' ἢ περὶ παραδείσου ἰδέα εἶναι στενότατα συνδεδεμένη πρὸς τὴν πίστιν περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, ἥτις ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις τῆς Π. Διαθήκης βιβλίοις εἶναι ἀμυδροὶ καὶ ἔτι ἀμυδροτέρα ἢ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν. ἔξωγονεῖτο ὁμως ἔπειτα διὰ τῆς μεσιακῆς πίστεως. Ἡ ἔλευσις ἐνὸς Μεσίου, ὅστις θὰ καθίστα εὐτυχῆ τὸν Ἰσραὴλ καὶ θὰ ἐπεδαρσίλευε τὴν μισθαποδοσίαν εἰς ζῶντάς τε καὶ τεθνεῶτας, ἔδωκε σάρκα καὶ ὀστέα εἰς τὴν ἰδέαν τῆς αἰωνιότητος τῆς ψυχῆς. Τότε μεγαλοφώνως διεκήρυττεν ὁ ψαλμωδός: «ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις καὶ εὐφρανθήσονται πάντες οἱ ἐν τῇ γῆ». Ὅτι πάντες οἱ λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος καὶ πρὸ παντὸς οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἐπίστευον εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πάντων, θὰ παραπέμψω εἰς δύο σπουδαῖα ἔργα εἰς τοῦ Erwin Rohde, *Psyché. Le culte de l'âme chez les Grecs et leur croyance à l'immortalité*. Édition française par Aug. Reymond. Paris 1952. καὶ τὸ λίαν ἀξιοπεριεργον: *The book of the dead, an english translation of the chapters, hymns etc. of the Theban recension with introduction, notes etc. by sir E. A. Wallis Budge...* London 1928, I-II (μετὰ πλείστων εἰκόνων). Ἡ κρίσις κατὰ τὴν ἀνάστασιν γίνεται ὡς περιγράφεται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ¹.

Τὸ δόγμα τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν κατεπολεμήθη λυσσῶδῶς ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων ἰδίᾳ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Πορφυρίου. Εἰς αὐτὸν ἐπιτυχῶς ἀπήντησεν ὁ ἱερός Ἀβγουστίνος (*Sermo de templo* 142 καὶ *de res corp. sermo* 7, κεφ. 4) ὡς ἔξῃς ἐν μεταφράσει: «Τὸ σῶμα τῆς μελλούσης ἀναστάσεως, γράφει, θὰ ἐκέκτητο ἀτελῆ μακαριότητα, ἐὰν μὴ ἡδύνατο νὰ τύχη τροφῆς, ὥσπερ τανάπαλιν, ἡ μακαριότης αὐτοῦ θὰ ἦτο ἀτελής, ἐὰν ὄφειλε νὰ γεύσῃται ὅθεν οἱ μέλλοντες ν' ἀναστῶσι δύνανται νὰ γεύωνται τροφῆς χωρὶς νὰ ἔχωσιν ἀνάγκην τροφῆς. Αἱ ἀμυχαὶ (τοῦ Χριστοῦ μετὰ τὴν ἀνάστασιν) δὲν ἦσαν κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ἀμυχαὶ οὐδὲ πληγαί, ἀλλ' ἀληθεῖς ἀμυχαὶ καὶ σημεῖα νίκης. Ὁ ἔχων ἀμυχὰς δύναται νὰ εἶναι εὐτυχής, οὐχὶ ὁμως ὁ ἔχων πληγὰς...». Ἡ ὑπέριμετρος καταφρόνησις τοῦ θαύματος καὶ παντὸς κοσμικοῦ ἤγαγε τοὺς Νεοπλατωνικοὺς εἰς ἐντελῆ ἀπόρριψιν τῆς περὶ ἀναστάσεως διδασκαλίας. Ἡ διδασκαλία τοῦ Πορφυρίου, ὑπολαμβάνοντος τὸ σῶμα βαρεῖαν πέδην τοῦ πνεύματος, εἶναι, ὅτι ἡ ψυχὴ πρόπει ν' ἀπαλλαγῇ παντὸς σωματικοῦ, ἐὰν μέλλῃ νὰ εἶναι εὐδαίμων. Καὶ ἡ

1. «Τὸ βιβλίον τῶν νεκρῶν» ἐν μέρει καὶ περιληπτικῶς μεταφράσθη ὑπὸ τοῦ μακαρ. Ἱεροσολύμων Τιμοθέου ἐν Ν. Σιών, τόμ. ΛΓ', 1938, σελ. 609 ἔ. Ἀνεκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Rich. Lepsius καὶ ἐξεδόθη τῷ 1842. *Des Totenbuch der Aegypter aus den Hieroglyphischen Papyrus in Turin*, Λευβία, β' ἔκδοσις πλήρης τῷ 1867.

σάρξ ἄρα συνδιαιώνίζεται ἐν τῇ ἀποκαταστάσει μετὰ τῆς ψυχῆς εἰς τὸν παράδεισον, ἵνα, ὅπως ἐνταῦθα ὁμοῦ ἠγωνίσθησαν εἰς τὴν κατόρθωσιν τῆς ἀρετῆς, ὁμοῦ καὶ ἐκεῖ νὰ ἀπολαύσωσιν καὶ νὰ συνευφραίνωνται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Κατὰ τὸν Ρώμης Κλήμεντα «ἡ ἐκκλησία πνευματικὴ οὕσα ἐφανερώθη ἐν τῇ σαρκὶ Χριστοῦ δηλοῦσα ἡμῖν, ὅτι ἐάν τις ἡμῶν τηρήσῃ αὐτὴν ἐν τῇ σαρκὶ καὶ μὴ φθείρῃ, ἀπολήψεται ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ· ἡ γὰρ σὰρξ αὕτη ἀντίτυπός ἐστι τοῦ πνεύματος. οὐδεὶς οὖν τὸ ἀντίτυπον φθείρας τὸ ἀθηντικὸν μεταλήψεται». Ἡ προσπάθεια τοῦ ἱεροῦ συγγραφέως εἶναι νὰ πείσῃ ἡμᾶς, ὅτι τὸ σῶμα εἶναι προωρισμένον εἰς ἀφθαρσίαν, διὸ καὶ δεόν νὰ μὴ φθείρωμεν αὐτὸ διὰ τῶν αἰσχροῶν πράξεων, ὅθεν ἐπάγεται: «τηρήσατε τὴν σάρκα, ἵνα μεταλάβητε τοῦ πνεύματος. εἰ δὲ λέγομεν εἶναι τὴν σάρκα τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ πνεῦμα Χριστόν, ἄρα ὁ ὕβρισις τὴν σάρκα ὕβρισε τὴν ἐκκλησίαν... Τοσαύτην δύναται ἡ σὰρξ μεταλαβεῖν ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν, κολληθέντος αὐτῇ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου. οὔτε ἐξεπείν τις δύναται οὔτε λαλήσαι, ἃ ἠτόίμασεν ὁ Κύριος τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ»¹. Τῇ τοῦ σώματος ἡμῶν ἀφθαρσίᾳ ὡς εἰκὸς συνεπάγεται καὶ ἡ τοῦ παραδείσου καὶ περὶ τούτου διαλαμβάνει ἡ πρὸς Ἡσαΐαν μοναχὸν Θ' ἐπιστολὴ τοῦ Μιχ. Γλυκᾶ, ἐξ ἧς παρελάβομεν τινα ἀνωτέρω, νῦν δὲ συμπληροῦμεν. Οὗτος ἐν προοιμίῳ ἀναφέρει τὰ τοῦ Δαμασκηνοῦ: «Ἐπειδὴ δὲ ἔμελλεν ὁ Θεὸς ἐξ ἄοράτου τε καὶ ὄρατῆς κτίσεως πλαστοουργεῖν τὸν ἄνθρωπον κατ' οἰκ[ε]ίαν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, προκαθίστησιν οἷόν τι βασίλειον, ἐν ᾧ διαιτῶμενος μακαρίαν ἔξει ζωὴν. Τί δὲ τοῦτό ἐστιν; Ὁ θεῖος παράδεισος Θεοῦ χερσὶν ἐν Ἐδέμ πεφυτευμένος, ἐν ἀνατολῇ μὲν πάσης τῆς γῆς διακείμενος, φντοῖς ἀειθαλέσι κωμῶν (γρ. κομῶν), εὐωδίας πλήρης, φωτὸς ἔμπλεως, ὄρας ἀπάσης αἰσθητῆς καὶ κάλλους ὑπερβαλῶν ἐπίνοια· θεῖον χωρίον καὶ ἄξιον τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐνδιαίτημα· ἐν ᾧ... μόνον ὁ ἄνθρωπος τῶν θείων χειρῶν τὸ πλαστούργημα...»². Ὑποστηρίζων δὲ ὁ Γλυκᾶς τὸ ἀφθαρτον τοῦ παραδείσου ἐπάγεται: «εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, οὐκ ἂν ὁ Ἀδὰμ ἐκεῖνος ἐν αὐτῷ διατρίβων ἠγαλλιόσατο καὶ ἔχαιρεν. οὐκ ἂν ὁ ἀφθαρτος ἐν φθαρτῷ διαιτῶμενος μακαρίος ἦν ἀπολαύων ζωῆς». Καὶ μετὰ τὸν Μ. Βασίλειον προσάγει ὡς μαρτυρα τὸν Θεοδώρητον «σοφὸν τὰ θεῖα», εἰπόντα: «ἐξ ἀπάσης οὖν τῆς γῆς, ὥσπερ τινὰ ἔξοχον τόπον κατ' ἀνατολὰς ὁ Θεὸς ἐκλεξάμενος, Ἐδέμ ὀνομαζόμενον, ἐν αὐτῷ δὴ τὸν παράδεισον κατεσκεύασεν... φαίνεται γὰρ ἐντεῦθεν ὡς ἀφθαρτος ἦν ὁ παράδεισος κτλ.» (βλέπ. ἀνωτέρω πλείονα). Εἰθ' οὕτω ὁ συγγραφεὺς ἐκφέρει τὴν σπουδαίαν

1. Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἐπισκόπου Ρώμης αἱ δύο πρὸς Κορινθίους ἐπιστολαί... νῦν πρῶτον ἐκδιδόμεναι πλήρεις μετὰ προλεγ. καὶ σημειώσεων ὑπὸ Φιλοθέου Βρυεννίου μητροπολίτου Σερρών. Κηπολις 1875, κερ. ιδ', σ. 134-136.

2. Migne ἑλλ. Πατρολ. τόμ. 158, στ. 800 D.

γνώμην του: «Ἄφθαρτος ἦν ὁ παράδεισος· εἰ τῷ κυκλοῦντι πᾶσαν τὴν γῆν, ὡς φασιν, ὠκεανῶ περιεγράφετο, ἔφθασεν ἂν ἐξ ἀνάγκης ὁ παγκόσμιος ἐκεῖνος κατακλυσμός καὶ αὐτὸν συνδιαφθεῖραι μετὰ τῶν ἄλλων ὡς φθορᾷ ὑποκείμενον, εἶγε... τὸ ὕδωρ... ὄρους ὑπερθεν ὑψώθη παντὸς ἐπὶ πήχεσι πέντε καὶ δέκα. εὐδηλον οὖν κἀντεῦθεν, ὅτι τῆς ἀλλοιουμένης ταύτης ζωῆς ἀνώτερος ὁ παράδεισος. εἰ δὲ τῆς ζωῆς ἀνώτερος, εὐδηλον ὅτι καὶ ἄφθαρτος· εἰ δὲ ἄφθαρτος, ἀνάγκη πᾶσα καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα φυτὰ φθορᾶς εἶναι ὑπέριερα... καὶ πείθου τῷ χρυσορρήμονι... διαλαμβάνοντι: «Δύο σήμερον θαύματα ὁ Κύριος ἐκάλεσε πράγματα, καὶ τὸν παράδεισον ἀνέφξε καὶ τὸν ληστήν εἰσήγαγε σήμερον». πρόσεχε οὖν· τὸ γὰρ σήμερον δις εἰπὼν ἔδειξε προφανῶς, ὅτι τὸν παράδεισον οὕτως εὔρεν ἀληθῶς ὁ ληστής, ὡσπερ ἀληθῶς αὐτὸν ἀπόλεσεν ὁ Ἀδάμ. Ἔκτοτε οὖν ἀκωλύτως οἱ δίκαιοι πρὸς αὐτὸν εἰσάγονται τὸν παράδεισον...» Ὅτι φθορᾶς ἀνώτερος ὁ παράδεισος καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἐν τοῖς πρὸς Ἀντίοχον οὕτω φησὶν: «Πρὸς μὲν τοὺς παρ' ἡμῖν καρπούς τε καὶ παραδείσους πάσης φθορᾶς ἐστὶν ὑψηλότερος...» (αὐτ. στ. 805 - 806 βλ. κατωτ. πλήρες τὸ χωρίον).

(Συνεχίζεται)